

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Toplumsal Koşullar ve Toplum Anlayışında Değişim

Doç. Dr. Mustafa ORAL*

Özet

Siyasi düşünceler bakımından Cumhuriyetin laboratuvarı olarak nitelenen II. Meşrutiyet dönemi, sosyal durum açısından adeta bir çöküntü ve felaket devridir. Uzun yıllar süren yıpratıcı savaşlar sonunda yaşanan göçler, hastalıklar, ölümler gibi sosyal olgular toplumsal çöküntünün ve çözülüşün göstergesi durumlar ile bunun karşısında kayıtsız bir tutum takınan iktidar sahipleri halkı kaderiyle başbaşa bırakmıştır. Anadolu halkını yalnızca vergi alınan ve asker toplanan bir ambar olarak gören muktedir kişiler, farklı düşünen, halkın ve hakkın sesini duyurmaya çalışan aydınları da sürgün diye Ortaçağ yaşantısı içindeki Anadolu kentlerine sürmüştür. Rumeli'den ve Arap illerinden sonra sıranın Anadolu'ya geldiğini görenler, son olarak Anadolu insanına dayanmak ve kurtuluş savaşımını onunla yapmak gerektiğini anlarlar. Çaresiz, kimsesiz ve yorgun halk ise savaştan bıkmıştır, üstelik yoksuldu. Anadolu'da bölgesel direnişler halinde filizlenen kurtuluş hareketlerinin başına geçerek bütün kuvvetleri tek bir noktada toplayan Atatürk'ün, halkı, Kurtuluş Savaşı için harekete geçirmesi ve savaşın maliyetine dâhil etmesi oldukça önemlidir. Üstelik barış devrinde bizzat halka giderek halkın durumunu görmesi ve dertlerini dinlemesi, Türkiye'de çağdaş ve sosyal bir politika döneminin açıldığını gösteriyor.

Anahtar Sözcükler: Meşrutiyet, Atatürk, Osmanlı, Türkler, Yoksulluk

Constitutional Monarchy to Republic Social conditions and Changes in Understanding of Society

Abstract

Constitutional period characterized as Republic laboratory in terms of political view point is a kind of disaster and collapse period in terms of social citation. Rulership unconcerned the people who collapsed for centuries as a result

* Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (must.oral@gmail.com)

of erosive wars resulting migration, deaths and illness and left alone with their faith. Rulerships saw the people as a pool for tax payers and soldiers, deported contrary minded persons who voiced peoples' views and rights, to Anatolian cities where medieval life prevailed. They understood that they had to be withstood with Anatolian people and fight after Rumalia and Arab lands were occupied. Powerless and fatigued people were tired of wars and also poor. It is very important to note that Atatürk who took the control of regional liberation movements in Anatolia organized the people for liberation actions and included them in war costs. This shows that contemporary and social politics era started in Turkey even in peace time by going to people personally and observing their situation and listening their problems.

Keywords: *Constitutional Monarchy, Atatürk, Ottomans, Turks, Poverty*

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci, oldukça sıkıntılı ve güçlükler içinde olmuştur. Bunların başında, yabancı devletlere tanınan ayrıcalıklar ve devlet üzerindeki baskılar nedeniyle Osmanlı ülkesinin yarı-sömürge haline sonucunda toplumsal açmazlar ile bundan kaynaklanan sorunlar gelmektedir¹. Bunların kavşak noktası ise Tanzimat zihniyeti ile Bâbîâli bürokratları ve aydınları çevresinde gelişen kendi toplumuna yabancılaşmadan kaynaklanan toplumsal sorunlardır. Bu sorunların gerçek boyutu Tanzimat'ın üç büyük paşasından Keçecizâde Fuat Paşa'nın "*Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukardan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi (hepimizi) eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hâsıl etmeye (ortaya çıkarmaya) imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir.*"² sözleriyle ifade edilir. Fuat Paşa'nın bahsettiği yukarıyı padişah, aşağısı ise halktır. Osmanlı siyaset dinamiklerini açıkça belirten bu veciz sözden, padişahın ne kadar güçlü, halkın ne kadar edilgen ve devlet adamlarının da ne kadar çaresiz olduklarını açıkça anlıyoruz.

Tanzimat'a bir tepki ve bir haklar arayışı şeklinde başlayan ve Meşrutiyet rejiminin kurulmasıyla sonuçlanan Yeni Osmanlılar hareketi içindeki aydınlar temel meselenin toplumsal katılımın ve ilerlemenin

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürgeleşmesi ve içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik koşullar hakkında çok sayıda kitap içinden bkz: Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul, Bilim, 1974; A. D. Novıçev, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi**, İstanbul, Onur, 1979; Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi**, İstanbul, İletişim, 2005; **Tanzimat**, C.I, İstanbul, MEB, 1939,

² Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara, İmaj, 1996.

sağlanması gerektiğini, gerçek anlamıyla kavramaktan oldukça uzaktılar. Bunun içindir ki, müstebit/otokrat hükümdar Sultan II. Abdülhamit, Meclis-i Mebusân'ı kolayca dağıtmış, kendilerini Meşrutiyet rejiminin sahibi sayan aydınları birer birer halkın gözünden düşürerek sürgüne göndermiş, kimilerini de uydurma mahkemeler huzurunda yargılatarak hapslere attırmış, böylece *müstebit* iktidarını kolayca kurmuştu. 30 yıllık iktidarını halkın tepkisiz ve aydının suskun bakışları arasında sürdürmüştü. Bu arada bazı aydın kişiler örgütler kurarak ve bu iktidarı devirmek suretiyle Osmanlı ülkesini bir *hürriyet* memleketi haline getirmek için harekete geçmişlerdi. Bu hürriyetçi kişilerin zorla yürürlüğe koydukları *hürriyet* düzeni³, ne yazık ki halka mal edilemediği gibi halkçı da olmamıştı. Bu ortamda toplumsal ve siyasal sorunlarla yakından ilgilenmeye başlayan Mustafa Kemal Atatürk, Şam'da görevli bulunurken devletin bazı yetkili kişilerinin halktan zorla paralar topladıklarını görmüş, "*siz ne dersiniz yaparız, fakat bizi ezen devletin istediğini yapmayız.*" dediklerini de duymuştu⁴. İşte Kurtuluş Savaşı'nın lideri Osmanlı'nın bu bozuk düzeni içinde yetişmiş bir kişidir.

1908 Devrimi'ne giden yıllarda, 1906–1907 yıllarında Osmanlı kara ve deniz ordusunda asker ve tayfalar, komutanlarına karşı açıkça bir dizi gösteride bulundular. Anadolu'nun pek çok yerinde de, örneğin Erzurum'da kitlesel birçok gösteriler yapıldı. Göstericiler, vergilerin kaldırılması yanısıra, halkın kin ve nefretini kazanmış memurların, özellikle de Erzurum Valisi Nazım Paşa'nın görevinden alınmasını istiyorlardı⁵. Bu durumun tam tersi Antalya şehrinde oluyordu. XX. yüzyılın başlarında bütün Anadolu şehirleri gibi Antalya da bir Ortaçağ görüntüsü içinde bulunuyor, ancak Meşrutiyet döneminde amele ve hamal esnafının hürriyetçi aydınlar tarafından siyasete çekilmesi gibi burada da benzeri hareketler yapıyordu⁶.

Büyük umutlarla kurulan Meşrutiyet düzeni ise Osmanlı halklarını bir arada tutmaya yetmemiş, bunun ardından millî savaşlar başlamıştı. 1910'lar Türkiye'sinde savaş adeta kanıksanmış bir sosyal gerçek olmuştu. İmparatorluk toprak, itibar ve para ile birlikte çok sayıda insanını kaybetti. Yaklaşık 4 milyon nüfusun yaşadığı Osmanlı devletinin gözde bölgesi Rumeli, sınırlarımız dışında kaldı. Rumeli'de oturan savaş mağduru insanlar

³ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, İstanbul, Arba, 1995, s.53–66.

⁴ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1969, s.44–45.

⁵ Y. A. Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, çev. M. Beyhan-A.Hacıhasanoğlu, Ankara, Bilgi, 1974. s.233–235; Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, çev. N. Yavuz. İstanbul, Kaynak, 1995, s.15–29.

⁶ Mustafa Oral, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Antalya'da Yunan Karşısı Sosyal Hareketler: Giritli Göçmenler ve Kemalist İskele Hamalları", **Toplumsal Tarih**, Nu.XXIII/138 (Haziran 2005), s.60-68.

tarifi imkânsız acılar içine sürüklendiler. Malını-mülkünü, evini-barkını arkada bırakan insanlar, İstanbul yönüne akın etmeye başladı. Bu muhacir insanlar arasında tifo ve kolera salgınları görülür, birçok kişi bu nedenle hayatını kaybeder. Evsiz barksız, yurtsuz kişilerin çoğuna ne yazık ki gerekli konutlar sağlanamaz, çaresiz insanların çoğunluğu birkaç yılını gecekondularda geçirmek zorunda kalmıştır⁷. Bu sıralarda Balkanlardan Türkiye'ye zorunlu olarak göçürülen Türkler ile Türkiye'deki bazı Rumlar, resmî bir anlaşma olmaksızın ilk mübadiller olarak savaş esirleri ile karşılıklı olarak mübadele edildiler.

Bazı mübadiller kabileler halinde Osmanlı Türkiye'si'nin Akdeniz kıyısındaki kentlerine yerleştirildiler, ancak buralar muhacirler için harap ve metruk vaziyette ve gayri-medenî yerlerdir. Bunun içindir ki, örneğin Ocak 1910'da Osmanlı ülkesinin en büyük kazalarından biri olan Tarsus'ta meskûn insanlar sığır vebası karşısında hiçbir şey yapamıyorlardı, çünkü önlemler alınmayınca çaresiz duruma düşmüşlerdi. Yarı-resmî *Tanın* muhabiri Ahmet Şerif Bey, 31 Temmuz 1909 tarihli mektubunda Sındırgı'daki gözlemlerini şöyle aktarıyor⁸: “*Anadolu’da okul yok, mahkeme yok, gereken hükümet yok... Halkın yaradılışındaki iyi huyuna, erdemine dayanarak makine dönmeye çalışıyor, fakat görülüyor ki, her saat kuvvetinden kaybetmektedir. Halk zavallı, perişan, nereye gittiğinden habersiz... Cahilliğin pençesi altında eziliyor, ağır bir uyku uyuyor.*”

1911 basınında koleranın bir hastalık mı, hastalıksa öldürücü olup olmadığı tartışılır. Mütareke döneminde basının kısmî bir hürriyete kavuşmasının etkisiyle, yaşanan felaket bütün açıklığıyla gözler önüne serilmeye başladı. Yıllarca süren bu felaket o kadar ileri boyutlara ulaştı ki Mütareke döneminin Sıhhiye Nezareti haftalık istatistiklerle son durumları kamuoyuna açıklamak zorunda kalmıştır. Yalnızca Kasım 1918'de İstanbul'da veremden 199, İspanyol nezlesinden 1801, çeşitli hastalıklardan 3964 ölüm vakası olmuştur. Verem, veba, amipli dizanteri, lekeli humma, frengi ve bel soğukluğu gibi hastalıkların pençesine düşenlerin kurtulma şansları imkânsız gibidir. Çünkü hükümetin, bunun önlenmesi için gerekli ne bir sosyal politikası, ne de sağaltıcı bir reçetesi vardı. Geçim sıkıntısı o kadar ciddi boyutlara ulaşmıştı ki Rumeli ve Anadolu halkı sefaletin pençesinde kıvranıyordu⁹.

⁷ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim, 1995, s.161.

⁸ Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin**, yay.haz.Ç. Börekçi, İstanbul, Kavram, 1977, s.29, 171.

⁹ Bkz: **İkdam**, 13 Aralık 1918, s.2; “Trabzon'da Açlık ve Sefalet”, **İkdam**, 14 Temmuz 1919, s.1; “Kütahya'da Açlık”, **İkdam**, 4 Temmuz 1923,s.3; Celal Esat, “İstanbul'un Açlığı”, **Akşam**, 31 Mayıs 1924, s.1.

Mütareke döneminin bir diğer ciddi sorunu, göçmenlere konut tahsisi meselesidir. Muhacirlerin hayat seviyelerinin yükseltilmesi ve mesken sorununu çözmek için yasal düzenlemeler yapıldı, fakat muhacirler kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kaldılar ve sonunda İzmir'de *Muhacirîn Cemiyeti*'ni kurdular¹⁰. Bir süre sonra İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi üzerine, yeniden evsiz ve yurtsuz kaldılar. Türkiye, 1923 güzünde dikkate değer bir göçmen dalgasıyla daha yüz yüze kalmıştır. Yönetim, Lozan Antlaşması kararları gereğince, Türkiye'ye gelmesi muhtemel 500 bin insan için kamuoyuna yardım çağrılarında bulunur, bu konuda herkesin duyarlı olması gerektiğini vurgular¹¹. Bu duyarlılık modern Türkiye'nin toplum anlayışının ve hassasiyetinin bir göstergesi olduğu kadar devletin böylesine büyük bir afete hazırlıksız yakalandığının da işareti sayılabilir.

İttihatçı şefleri (Talat, Enver, Cemal Paşalar), halkı bir arada tutmak bir yana aydınları bile İttihatçı olanlar/olmayanlar şeklinde kamplara ayırmıştı. Bu yaklaşım Mütareke döneminde ülkemizin aleyhine bir durumu ortaya çıkarmış, hatta mezara kadar gidecek kadar insanlar arasında derin nefret ve intikam duyguları yaratmıştı¹².

Balkan Savaşı faciasının yaraları henüz sarılmadan toplum yeni bir savaşa sürüklendi: I. Dünya Savaşı. Osmanlı Türkiye'si savaşta çok büyük kayıplara uğramıştır. Savaşa girilmeden, 1914 Martı'nda yapılan sayıma göre bugünkü sınırları içinde Türkiye'nin nüfusu 15.324.000 idi. Bu genel savaş boyunca 2.998.321 kişi silah altına alınmıştı. Dört bir yanda yapılan vuruşmalarda büyük çapta ölümler olmuştur. Savaş kayıpları bir yana, düşman istilasının sebep olduğu toptan göçler, açlık ve sefalet de çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Bütün kayıpların 2 milyon civarında olabileceği tahmin edilmektedir. Savaşa katılıp da savaşın fizik etkilerine maruz kalan insanlarla ilgili istatistik bilgiler şöyledir¹³: Hastalık durumları: 3.515.471, yaralananlar: 763.753, hastalıktan ölüm: 466.759, yaradan ölüm: 68.378.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda ekonomik hayat adeta çökmüş, sosyal çöküntü başlamıştı. Savaş sırasında artan asker kaçağı ve onların neden

¹⁰ "Muhacirîn Cemiyeti", *İkdam*, 27 Mart 1919, s.1.

¹¹ "Gelecek 500 Bin Kardeşe İmdat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Teşrinisani (Kasım) 1923, s.4. Bu ilân, kamuoyuna bir çağrıdır ve bütün Kasım 1923 boyunca resmi *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanmıştır.

¹² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2002, s.269.

¹³ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, TTK, 1994; V.Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, TTK, 1994.

olduğu soygun ve saldırı olayları yüzünden hiç kimsenin mal, can ve ırz güvenliği kalmamıştı. 1918 yılında Türk ordusunun asker kaçağı sayısı aşağı yukarı 300 bindir. Bunlar memleketlerine kaçıp hırsızlık, yağmacılık, güvenliği bozucu işlere girişiyorlardı. Bu nedenle ülkede güvenlik kalmamıştı. Kaçak olayları doğrudan savaşın sonucunu etkileyecek kadar önemliydi. Çünkü taburların er sayısı 50, 100'e kadar düşmüştü¹⁴.

Güvenliği en bozuk bölge ise Amasya'dır. Sivas ve çevresinde ise 500'ü aşkın soyguncu bulunuyordu. Savaştan dönenler ailelerini yokluk ve sefalet içinde bulurlar. Bu nedenle bu kişiler kanun-dışı oluşumlara ve çeteciliğe yöneldiler. Bu durumda halk, işgallerin başlangıcında kayıtsız durumdadır. Küçük ve kişisel direnişler varsa da bunlar genel halk direnişi değildir. Bu sırada halk da askerlikten nefret ediyor, bu nedenle asker olmayı değil, çeteci olmayı tercih ediyordu. Çetelerin keyfi davranışları yüzünden de halkın savaşa karşı tutumu nefret şeklini alıyordu¹⁵.

Bu dönemde savaşın sorumlusu olarak görülen subaylar, halkın gözünde sevimsiz bir duruma düşmüşlerdi. Sabahattin Selek'in yazdığı gibi¹⁶, "*Bir ordunun halkına bu derece sevimsiz görüldüğü pek nadirdir. Türk halkı, birbiri ardından gelip çatan uzun harplerin yarattığı acılar sebebiyle pek haksız da değildi. Gerçekte, halkın sevmediği subaylardı, askerlerdi. Subaylar, Birinci Dünya Harbi felâketinin sorumluları olarak görülüyorlardı. Kimsenin, düşman işgaline karşı durmak için de olsa asker olmaya hevesi ve niyeti yoktu. Esasen, devlet de ne seferberlik, ne de Yunanlılara karşı harp ilân etmişti. İşte, kısaca ifade etmeye çalıştığımız bu durum, milis kuvvetlerin doğmasına neden olmuştur.*"

Bu savaşı ulusal bir savaşım şeklinde başlatan Kemal Atatürk'ün askerlik hayatında *gerilla* tipindeki savaflara özel önem verdiğini, Pangaltı'da Harp Okulu'nda okurken aldığı dersler sırasında gerillayı bastırmak kadar yapmanın da güç olduğunu öğrendiğini¹⁷, bu konuda eserler verdiğini anımsamakta yarar vardır.

Bunun içindir ki, Kurtuluş Savaşı bir varoluş mücadelesidir, yıllarca cepheden cepheye koşmuş insanların yurdunu koruma savaşımıdır. Yurdumuzun, ulusal sınırlar içindeki ülkemizin sınırları da ilk kez 28 Ocak 1920 tarihli *Misâk-i Milli* ile çizilmiştir. Bundan önceki dönemde ise devlet

¹⁴ Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, İstanbul, Kesit, 2006, s.181.

¹⁵ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, C.I-II, İstanbul, Milliyet, 1987, s.15-25.

¹⁶ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, C.I, İstanbul, Burçak, 1966, s.114.

¹⁷ Atay, **Çankaya**, s.29-30. Ayrıca bkz: Yavuz Abadan, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, İstanbul, 1964.

ulusal olmadığı gibi, sınırlar da ulusal değildir. Uğruna mücadele edilen, sınırları belli bir ülkedir bundan böyle Türkiye.

Çanakkale Savaşlarında gösterdiği üstün başarıdan dolayı *Halaskâr* diye tanınan Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın lideri ve Yeni Türkiye'nin mimarıdır. O, bir yandan kurtuluş yolunda savaşım veriyor; diğer yandan hem viran olmuş Anadolu'nun panoramasını çiziyor, hem de yeni Türkiye'nin kurulması yönünde tasarılar yapıyordu. Mustafa Kemal Atatürk, TBMM'nin açıldığı sırada, 27 Nisan 1920 tarihli bir yazısında ve savaştan sonraki günlerde ülkenin durumuna ilişkin bir telgrafta, 28 Eylül 1923 tarihli bir yazısında Türkiye'yi "*virân olmuş bir mamure*"ye benzetiyordu¹⁸. Atatürk'ün Türkiye'yi modernize tasarılarını savaştan sonra uygulamaya koyması, Kurtuluş Savaşı'nın stratejisi içinde bir anlam kazanır.

Batı Cephesi komutanı Albay İsmet İnönü, İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan geriye dönen bir kabileyi durdurarak, subayları bir tarafa çeker ve onlarla şöyle konuşur: "*İçinde bulunduğunuz durumu bilesiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, kimse işitmesin, millet düşmanınızdır.*" Oysaki İstanbul'da kendilerine Nigehbân adını veren küçük bir işbirlikçi subay grubu dışında, Türk subayları büyük çoğunluğuyla Kurtuluş Savaşı'na katılmışlar ve savaşın başarıya ulaşmasında ön-planda bulunmuşlardır. 19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıktığı günlerde, savaşa katılmayıp da İstanbul'da keyfine bakan çok sayıda general bulunuyordu. Atatürk'ün Anadolu'ya geçmesinden sonraki dönemde onunla birlikte ülkenin kurtuluşuna katılan generalin sayısı ise 10'dan fazla değildir. Bununla içindir ki, bu savaş başlangıçta Kuvva-yı Milliye müfrezelerinin yürüttüğü bir gerilla savaşından ibaret gibidir. Savaşı başarıya ulaştıran temel etken ise düzenli bir ordunun kurularak harekete geçirilebilmesidir¹⁹.

Düzenli ordunun kurulması ve bu arada milis güçlerinin merkezî bir komuta altında birleştirilmesi ise gerçekten zor bir süreçten geçmiştir. Bu savaş için Kuvva-yı Milliye ve Müdafaa-i Milliye kuruluşlarının yaptıkları katkılar belirleyici olmuştur. Bu durum da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde halkın üzerine büyük yükler yüklenmesi şeklinde kendini gösterir. İşte bunun içindir ki, maddî ve nakdî kaynaklar, âdeta yoktan var edilmiştir. Çünkü ülkemizin belli-başlı gelirleri haciz altına alınmıştı, üstelik halk fakir ve memleket verimsizdir. Savaşın kaynakları, bu kısır alandan sağlanacaktı. Anadolu'da varsıl bir burjuva sınıfının ve güçlü bir sanayici zümrenin olmaması da durumu içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu. Ulusal savaştan yana olanlar bile para konusunda bir çıkmazın içinde olduklarını

¹⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, AAM, 1991, s.320, 549.

¹⁹ Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, 5. Baskı, Ankara, İmge, 2001, s.19–20.

düşünüyorlardı. Sivas Kongresi'nde Kara Vasıf, “*parasız, ordusuz ne yapabiliriz?*” diyordu. İyimser bir yaklaşım ile askerî bir zafer kazanıp, memleket kurtarılsa bile, bağımsız olarak yaşamının imkânsızlığı yine parasal konulara bağlanıyordu. Bu nedenlerle, savaşın külfetinin büyük bir kısmı, önce bir süre *nakdî ve aynî teberrü* adıyla, sonra da *vergi ve tekâlif-i harbiye* olarak tamamen halkın sırtına yüklenmişti²⁰.

İşte Türk Kurtuluş Savaşı, savaştan bıkmış ve iyice yoksullaşmış Anadolu halkının yeniden harekete geçirilmesi ve halkı harekete geçiren liderler sayesinde kazanılmıştı. Bu savaşla birlikte halkın elinde avucunda bulunan bütün varlığı da eriyip gitmişti. Halide Edib-Adıvar, 1922 Ağustosunda İzmir'e doğru ilerleyen birliklerle birlikte Uşak'a doğru giderken, Batı Anadolu'nun bir kesiminde hayatta ve ayakta kalmaya çalışan halkın durumunu şöyle betimler²¹: “*Şehirler, köyler, insan yüzleri gibi, geçen faciaların etkisini gösterirler. Rüzgâr olmadığı halde hava toz içindeydi. Toz toprak sokakları sarmıştı. Bu yanan yerden Uşak'a gidiyorduk. Geçenleri durdurup sorular soruyordum. İşlenen cinayetler çok çirkindi. İki yüz kişi öldürülmüş ya da yakılmıştı. Halk tamamen şuurunu kaybetmiş bir vaziyetteydi. Geçen haftaların acıları halkı birbirinin boğazına düşürmüştü. İki genç türkü, bu kalabalık girmeden biraz önce linç etmişlerdi.*”

Geçen facialar, olağan duruma gelmiş bir savaşın ızdırapları olup, uzun yıllar süren savaşın en somut ve en yıkıcı sonuçlarıdır. Döneme ilişkin kitabında Halide Edib-Adıvar, Salihli'nin 8 bin yapısından yalnızca birkaç yüzünün kaldığını belirtir. Alaşehir'e ilişkin şu gözlemi ise bir felâket tablosu²²: “*Şehir adetâ bir kül yığını gibi yanık sahalarla doluydu. İnsanların ve öküzlerin güçlüğüle çektikleri top arabalarının arasından atla geçmek zor oldu. Ne Yunanlılar ne de biz, ölülerimizi gömmeye vakit bulamamıştık. Türk ordusu, Türk şehirlerini ateşten kurtarmak için var hızıyla ilerliyor, Yunan ordusu ise, yaptığı bu tarihi yangınlardan süratle kaçıyor. Türk ordusu şehirden şehre geçtikçe, hep bu yanık harabelerle karşılaşılıyordu. Kadınlar aklını kaybetmiş gibi yerdeki taşları tırnaklarıyla ayırıyorlar. Halkın içinde korkunç bir kin hissediliyor. Cehennem dünyaya gelmiş gibi. İki millet, birisi yakıp yıkmış, ötekisi kurtarmak için hareket halinde...*”

Sakarya Savaşı'ndan sonra Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı vahşeti belgelemek için kurulan Tetkik-i Mezalim Komisyonu içinde bulunan H. E. Adıvar, Sivrihisar'ın Mülk köyünden Fatma ninenin, “...

²⁰ Selek, *Anadolu İhtilâli*, s.125.

²¹ Halide Edib-Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, İstanbul, Çan, 1962, s.274.

²² Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, s.278.

Nasıl Yunanlılar'a yalvardım, bilsen. Biraz yaşlıyanların başında bir dam bırakın, dedim. Köylülere bizi Avrope yolladı dediler. Bana bak kızım, o Avrope denilen adama söyleyin, biz ona fenalık etmedik, biz zavallı köylüleri rahat bıraksın.” sözlerini aktarıyor. İşin ilginç yanı, Yunanlılar'ın, Sakarya bölgesinde en ilkel köylüye kadar bu vahşetin arkasında İngilizlerin olduğunu söylemeleridir. Fatma ninenin şu sözleri ise, savaşın Anadolu halkı için dramatik yönünü bütün çıplaklığı ile ortaya koyuyor²³: “Ah, evlâdım, dedi, ne oturup da yazı yazıyorsun. Boğazları kesilmiş halk için yazı neye yarar? Bu köyün üç bin sığır ve koyunu vardı. Şimdi yaralı kocamla kızıma yedirecek yumurta bile bulamıyorum. Bir tek tavuk kalmadı. Tuz bile yok. Yaprakları, otları kaynatıp yerken insan içine bir parça tuz koyabilse.”

Kurtuluş Savaşı'nın başkomutanı ve Yeni Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, birincisi 1922 güzünde, ikincisi kışında iki uzun Anadolu gezisi yaparak halkın içinde bulunduğu durumu yakından inceleme fırsatı bulur. 14 Ocak–20 Şubat arasında Batı Anadolu'da, 13–25 Mart arasında Güney Anadolu'da ve kısmen Batı Anadolu'da incelemelerde bulunur. Atatürk'ün ilk gezisini, son savaş bölgesi Batı Anadolu'ya yapmış olması anlamlıdır. Gezisinin ilk etabında bazıları 6, 7 saat süren 34 büyük söylev verir. Bu söylevlerin geneli sosyal yapının geriliğine ve çağdaş bir toplum oluşturma hedefi yönünde birer mesaj gibidir. Atatürk'ün bu uzun gezisi, ileride yapacağı gezilerinin de ilkidir. Gittiği yerlerdeki yöneticilerle, ileri gelenlerle ve halkla toplantılar yapmış, görüş alış-verişinde bulunmuştur. Onun halkla bire-bir ve insan-insana iletişim kurması Türkiye tarihinde yönetilenler ile yönetenler arasındaki ilişkiler açısından gerçek anlamda bir yenilik²⁴ olarak görülür.

Atatürk, halkın cehalet içinde olduğunu gözlemlemiş ve önlemler alınması gereğine inanmıştır. Bu, Türk Devrimi ile yapılması gereken acil işleri de gösterir. Kemal Atatürk ile TTK üyeleri tarafından yazılan “*Tarih IV*” (1931) başlıklı kitapta göre Kurtuluş (İstiklâl) Savaşı, Türkiye'yi çağdaş dünyanın gerisinde bıraktıran Doğulu toplum düzeninden, aynı zamanda cehaletten ve Batılı emperyalist devletlerin her türlü tahakkümünden de kurtarmak²⁵ şeklinde tanımlanır. Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi ile yapılmak istenenin, tümüyle çağdaş bir toplum ve yeni bir devlet olduğunu biliyoruz. Bu devletin, her şeyden önce tam bağımsız ve çağdaş bir devlet olması gerektiğini belirten Kemal Atatürk, amacını, “*Yaptığımız ve*

²³ Adivar, **Türkün Ateşle İmtihani**, s.237–238.

²⁴ Bu seyahat “bir Türk devlet başkanının başkentinden çıkıp da halkla yüz-yüze konuştuğu ilk gezi”dir. Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 12.B., İstanbul, Altın Kitaplar, 1994, s.427-428.

²⁵ **Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti**, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak, 2001, s.57.

yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamıyla çağdaş ve bütün anlam ve biçimleriyle uygar bir toplum haline getirmektir."²⁶ şeklinde ifade etmiştir.

Atatürk, askerlik öğrenimini yapıp kıtasına katıldıktan sonraki hayatında Anadolu çocuklarının içinde bulunduğu Osmanlı/Türk ordusuna etmiş, Anadolu halkını yakından tetkik ve teşhis etmek imkânını bulmuştu. Kaybedilen savaşların ve ulusal geriliğin başlıca nedeninin sosyal yapıdaki bozukluklardan kaynaklandığını, geriliğin başlıca nedeninin halkın içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik, düşünsel, vs. bakımlardan çağdaş dünyanın gerisinde bulunması olduğunu, bununsa uzun savaşlar döneminde sosyal yapıda bozukluklar oluşturduğunu görmüştür. Bu durumun ise bir sosyal devrimi gerekli kıldığını anlayarak hemen harekete geçmiştir.

Atatürk, 2 Şubat 1923'te İzmir'de halkla yaptığı konuşmada milletin fakir olduğunu, ancak zengin olmak mecburiyetinde olduğunu, bunun içinse çok çalışması ve bunun şiar edinilmesi gerektiğini belirtiyor. 17 Şubat 1923'te İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında da önemli konulara değinir. Osmanlı tarihini ve Osmanlı padişahlarını son derece ağır bir dille eleştirir, yeni bir tarih ve bir toplum anlayışının gerekli olduğunu vurgular. Bundan sonra, "*siyasî, askerî muzafferiyetler (zaferler) ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadî muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse (taçlandırılmazlarsa) husule gelen (ortaya çıkan) zaferler pâyidar (kalıcı) olamaz, az zamanda söner*" diyor, vatan denilen toprağın verimli ve cennet yapmanın önemini "*eğer vatan denilen şey kupkuru dağlardan, taşlardan, merzagî (bataklık) sahalardan, çıplak ovalardan ve vatan; şehirler, köylerden ibaret olsaydı, onun zindandan hiçbir farkı olmazdı*" sözleriyle açıklıyor ve "*iktisadiyat demek herşey demektir*" diyordu²⁷.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Atatürk, büyük Anadolu gezisinden döndükten sonra, Meclis'in 1 Mart 1923 tarihli oturumunda yaptığı konuşmada barış dönemine geçildikten sonra yapılacak işleri şöyle özetler²⁸: "*Sulh devrinde yapmağa mecbur olduğumuz şeyler pek çoktur. Millet ve memleketin ümran ve serveti, irfan ve medeniyeti ve hayat ve sıhhati için, katî ve ciddî bir program dairesinde ilk sulh günlerinden itibaren bütün milletin ahenkli mesaisini temin eylemek akdem-i vezaif (ilk görev) olacaktır.*"

²⁶ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, 6. Baki, İstanbul, Çağdaş, 1991, s.67.

²⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, Ankara, AAM, 1997, s.60 vd.

²⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, Ankara, AAM, 1997, s.302.

Kemal Atatürk'ün yukarıda gösterdiği hedefler modern Türkiye'nin kuruluş mantalitesini oluşturur. Bu hedefler, Atatürk tarafından hazırlanan ve bir bakıma modern Türkiye'nin temelini atıldığı 8 Nisan 1923 tarihli *Dokuz Umde* başlıklı tarihî belgede ise şöyle açıklanır²⁹: “*Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası zımında devletçe ittihaz olunacak tedabirden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkâm vaz olunacaktır.*” Daha sonra yapılan sosyal değişim ve dönüşüm yönündeki çalışmalar, bu temel üzerinde olmuştur. Bu değişim ve dönüşüm ile yapılanlar/yapılmak istenenler, devrimin sosyal boyutu ile millî kalkınma savaşımı açısından önemlidir³⁰.

Bunun içinse savaş döneminden barış dönemine, savaş toplumundan barış toplumuna, savaş ekonomisinden barış ekonomisine girmesi gerekir. Ancak Türkiye, kazandığı savaşın sonuçlarını resmî bir antlaşmaya bağlamış değildir. Bu da ülkeyi *savaş* devrinden *barış* devrine geçiren Lozan Antlaşması ile mümkün olmuştur. Lozan'da Türkiye'yi temsil eden kurulun başkanı Dışişleri Bakanı Mustafa İsmet İnönü, açılışta bir konuşma yaparak görüşmelerden beklentilerini açıklar, Anadolu'daki savaşın dramatik gerçeklerini, “*hâlâ bu dakikalarda bile, bir milyondan ziyade masûm Türkün, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında evsiz ve ekmeksiz, serseri gibi dolaştıklarını*” ifadesiyle hatırlatır ve bunun devamında şöyle konuşur³¹: “*Efendiler, çok ıstırap çektik, çok kan akıttık, bütün medeni milletler gibi hürriyet ve istiklâl istiyoruz!*”.

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'na son şeklinin verildiği ve imza tarihinin belirlendiği haberi, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yazarı Ziya Gevher tarafından “*dokuz senelik mücadelenin sonu*” olarak değerlendirilir³². Gerçekten barış antlaşması, 9 yıllık uzun bir savaşımın sonunda kazanılmış altın bir belgedir. Bu antlaşma, ülkenin topyekûn kalkınması yönündeki çalışmaların da önünü açmıştır. Bu çalışmaları aksatacak, zayıflatacak veya engelleyecek eski iktidar organlarına hemen son verilmiş, bunların yerine modern kurum ve kuruluşlar kurulmuştur. İşte savaş devrinden barış devrine geçişin simgesi, emperyalist Batılı devletlere karşı verilen 9 aylık bir mücadelenin sonunda kazanılan ve yarı-sömürge Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine bağımsız Türkiye'nin kuruluşu demek

²⁹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s.518.

³⁰ A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, 2. Baskı, Ankara, TTK, 1989, s.19-20.

³¹ Ali Naci Karacan, *Lozan*, İstanbul, Milliyet, 1971, s.102-104.

³² Ziya Gevher, “Dokuz Senelik Mücadeleden Sonra!...”, *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Temmuz 1923, s.1

olan Lozan'dır. Barış devrinde yapılan devrimlerin toplumsal boyutları başka bir çalışmanın konusu.

Sonuç olarak, Meşrutiyet yönetiminin gerçekleştirmeyi hedeflediği hürriyet, eşitlik, kardeşlik sloganı toplumsal tabana yayılmadığı gibi toplumsal yapının dönüşümünü de sağlayamadı. Bu nedenle halkın yalnızlığını bertaraf edemedi. Aydınların İstanbul ve İzmir dışındaki kentlerin Fizan gibi bir sürgün yeridir, çoğunun bir Ortaçağ manzarası arz ettiği ortamda kırsal kesimin durumu perişandır. Yıllarca süren savaşa verdiği erkek nüfusun terk ettiği kırsalda üretim durmuş, sosyal yapı bozulmuş, insanları temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz duruma gelmiş, salgın hastalıklar, işsizlik, yoksulluk ile bir başına kalmış, savaştan bıkmış olan halk bu noktada ülkesini işgal etmeye başlayan Batılı emperyalist devletlere karşı bir kurtuluş savaşımı vermek için Anadolu'ya geçen Atatürk'ün yanında yer almış, barış devrine geçerken çağdaş bir toplum olmak özlemini onun lider şahsında bulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz; Mustafa Kemal ve Çetecilik, İstanbul, 1964.
- Adivar, Halide Edib; Türkün Ateşle İmtihani, İstanbul, Çan, 1962.
- Afetinan, A.; İzmir İktisat Kongresi, 2. Baskı, Ankara, TTK, 1989.
- Ahmad, Feroz; İttihat ve Terakki (1908-1914), çev. N. Yavuz. İstanbul, Kaynak, 1995.
- Ahmet Şerif, Anadolu'da Tanin, yay.haz.Ç. Börekçi, İstanbul, Kavram, 1977.
- Akşin, Sina; Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, Ankara, İmaj, 1996.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, Ankara, AAM, 1997.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Ankara, AAM, 1997.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, AAM, 1991.
- Atay, Falih Rıfkı; Çankaya, İstanbul, 1969.
- Aybars, Ergün; İstiklal Mahkemeleri, C.I-II, İstanbul, Milliyet, 1987.
- Celal Esat, "İstanbul'un Açlığı", Akşam, 31 Mayıs 1924, s.1.
- Eldem, Vedat; Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Ankara, TTK, 1994.
- ; Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, TTK, 1994.

- Hâkimiyet-i Milliye, 19 Teşrinisani 1923, s.4.
- Hakimiyet-i Milliye, 20 Temmuz 1923, s.1
- İkdam, 13 Aralık 1918, s.2.
- Karacan, Ali Naci; Lozan, İstanbul, Milliyet, 1971.
- Karal, Enver Ziya; Atatürk'ten Düşünceler, 6. Bakı, İstanbul, Çağdaş, 1991.
- Kinross, Lord; Atatürk, 12.B., İstanbul, Altın Kitaplar, 1994.
- Kurmuş, Orhan; Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, İstanbul, Bilim, 1974.
- “Kütahya'da Açlık”, İkdam, 4 Temmuz 1923,s.3.
- “Muhacirîn Cemiyeti”, İkdam, 27 Mart 1919, s.1.
- Noviçev, A. D.; Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, İstanbul, Onur, 1979.
- Pamuk, Şevket; Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, İstanbul, İletişim, 2005; Tanzimat, C.I, İstanbul, MEB, 1939,
- Petrosyan, Y. A.; Sovyet Gözüyle Jöntürkler, çev. M. Beyhan-A.Hacıhasanoğlu, Ankara, Bilgi, 1974.
- Sanders, Liman von; Türkiye'de Beş Yıl, İstanbul, Kesit, 2006.
- Selek, Sabahattin; Anadolu İhtilâli, C.I, İstanbul, Burçak, 1966.
- Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak, 2001.
- Timur, Taner; Türk Devrimi ve Sonrası, 5. Baskı, Ankara, İmge, 2001.
- “Trabzon'da Açlık ve Sefalet”, İkdam, 14 Temmuz 1919, s.1.
- Tunaya, Tarık Zafer; Hürriyet'in İlanı, İstanbul, Arba, 1995.
- ; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2002.
- Zürcher, Erik Jan; Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul, İletişim, 1995.